

Ковальчук М. С.,
доцент кафедри української мови
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
Алексєєв В. С.,
старший викладач кафедри іноземних мов для гуманітарних спеціальностей
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ПАРАМЕТРИ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО «ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО»

Анотація. У статті розкрито семантико-синтаксичні особливості односкладних речень у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». Основну увагу акцентовано на поширенні окремих типів односкладних речень, їх комунікативній меті; виявлено панівні типи односкладних речень; визначено залежність використання окремих типів речень від комунікативної мети.

Ключові слова: односкладне речення, типи односкладних речень, комунікативно-прагматична мета, ідіостиль письменника.

Постановка проблеми. Стилїстична система сучасної української мови вже сформувалася і самовизначилася. Глибоке осмислення різноманітних мовних форм стало основою для стрункої стилїстико-синтаксичної організації тексту. Саме стилїстичне дослідження синтаксичних структур є одним з пріоритетних напрямів сучасної лінгвостилїстики. Світобачення письменника, ідейно-змістове спрямування художнього твору реалізуються в експресивно насичених синтаксичних побудовах. Як зазначав В. Ващенко, центральною мовною одиницею, в якій вдало виявляються стилїстичні засоби, виступає речення. Саме в ньому закладено той фон, на якому визначаються мовні стилї, різновиди, істотні деталї, важливі диференційні особливості сучасного мовлення [1, с. 1].

У творі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» ідіостиль автора формують різні синтаксичні конструкції. Найпоказовішими серед них є односкладні синтаксичні одиниці.

Односкладні речення давно привертати увагу мовознавців. Сьогодні накопичено великий досвід аналізу цих синтаксичних одиниць (структурно-семантичний, формальний, комунікативний, прагматичний).

Термін «односкладні речення» запропонував О. Шахматов. Він виділив односкладні речення окремим структурним типом і називав односкладними такі речення, у яких «поєднання суб'єкта і предиката знаходить відповідність в одному члені (вираженому переважно одним словом)» [2, с. 30].

Л. Кадомцева зазначає, що «односкладні речення в синтаксичній системі сучасної української мови виявляють щодо типів різну продуктивність, функціонально різні. Їх характеристику всередині визначених традиційно моделей варто здійснювати саме з точки зору функціональних різновидів – єдиного граматичного критерію, який піддається однозначному визначенню» [3, с. 16].

В. Горяний, враховуючи структурно-семантичний принцип, розрізняє односкладні речення особові та безособові. Односкладні особові речення за формами вираження головного члена (суб'єкта) поділяє на означено-особові, неозначено-особові та узагальнено-особові, безособові речення характеризує з погляду наявності/відсутності

в них суб'єкта як носія предикативної ознаки і виділяє речення з нульовим, непрямим і синкретичним суб'єктом [4, с. 20].

В енциклопедії «Українська мова» подано внутрішню типологічну класифікацію односкладних речень, в основу якої покладено взаємодію граматичних і семантичних ознак. Односкладне речення визначено як «тип простого речення», структурно-предикативна основа якого ґрунтується на функціонуванні єдиного поширеного або не поширеного залежними компонентами (другорядними членами) головного члена, що виступає засобом вираження предикативності [5, с. 428].

Отже, **актуальність** цього дослідження зумовлена вивченням односкладних структур як важливих елементів художнього тексту.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: установити структурно-семантичні типи односкладних речень у романі Ліни Костенко; з'ясувати співвідношення різних типів односкладних речень залежно від комунікативно-прагматичної мети; визначити вплив односкладних структур на формування ідіостилу Ліни Костенко.

Новизну цієї розвідки вбачаємо у встановленні залежності у використанні односкладних речень від комунікативної ситуації.

Виклад основного матеріалу. Односкладні речення – це продуктивний тип синтаксичних структур, що активно функціонують у текстах художньої літератури. У романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» зображено значущі події у житті суспільства та головного героя. Із цією метою Ліна Костенко використовує форму щоденника, фіксуючи так час і місце подій, даючи їм динамічну характеристику, відтворює психологічні, інтелектуальні, емоційні особливості головного героя, який пізнає навколишню дійсність і себе в ній. Головний герой роману пише: «Я ніколи раніше не писав щоденників, не чоловіче це діло. Але світ глобальний, душа не справляється. Розвантажую психіку» [6, с. 16].

Аналіз текстового матеріалу дає підстави констатувати, що в тексті роману найчастотнішими є три типи односкладних речень: неозначено-особові, безособові і називні. У цих типах односкладних структур найчіткіше виявляється основна специфіка роману – повідомити про подію або її результат. Здебільшого зосередження уваги героя на дії чи її результаті здійснюється актуалізацією різних типів односкладних речень. Наприклад: *Обростає абсурдом. Ядерну зброю віддали, державу розікрали, чекаємо інвестицій у свою економіку. Танки продаємо у Пакистан, гладильні дошки купуємо в Італії. Проводимо військові навчання, а влучаємо ракетою у власні Бровари* [6, с. 12].

Із-поміж усіх типів одночленних конструкцій найбільш стилїстично навантаженими є безособові речення. Власне безособові речення служать засобом створення таких картин, які викликають певні

емоції, співпереживання, співзвучні з настроєм: *Парад був грандіозний. Лопотіло і майоріло, гуло і рехло* [6, с. 172]; *Все одно за владу буде соромно, за будь-яку владу час від часу буває соромно. А от за Україну соромно вже не буде, і моє місце серед цих людей* [6, с. 403].

«Безособові речення зображують діяльність без діяча або діяльності, відірвану від свого діяча», – писав О. Пешковський [8, с. 372]. У тексті роману виявлено безособові структури, у яких суб'єкт дії неозначений або мислиться узагальнено. Тоді «... увага того, хто говорить, і адресата мовлення зосереджена на дії, дійова особа залишається в тіні. Незвичайна особа – це активний виконавець дії, окремі властивості якого окреслені ситуацією, обставинами словами або лексичним значенням дієслова-присудка» [9, с. 34]. Насамперед, це стосується речень із головним членом безособовою предикативною формою на *-но, -то*. Результат дії у цих реченнях надається у двох часових планах (минулому або майбутньому): *Зал блискавично було взято в заручники* [6, с. 241]; *Створено оперативний штаб* [6, с. 329]; *У Криму вбито татарську родину, шість людей* [6, с. 329]. Безособові речення у творі Ліни Костенко мають різне структурне наповнення залежно від наявності інформативно значущих компонентів. Повторюване у кожній конструкції предикативне слово разом з інфінітивом виражає стан героя з відтінком необхідності, неминучості або ж пропонує можливість вибору. Наприклад: *Треба жити своїм життям. Треба читати щось присмне і веселе або й взагалі не читати. Краще послухати «Арабески» Шумана. Краще піти в театр. Краще обнятися й побути разом.* [6, с. 220]. Безособові речення, у яких головний член виражений незмінною предикативною формою на *но-, то-, слугують* для підкреслення результативності, наявності певних наслідків у момент мовлення: *Евакуйовано чотири села* [6, с. 340]; *Зруйновано усе навколо* [6, с. 372] тощо.

Специфікою використання безособових речень у романі є те, що наголошення на результаті у них досягається тим, що головний член стоїть в абсолютній препозиції і разом із залежним від нього іменником, який є об'єктом повідомлення, виконує основну інформативну функцію: *Розкрадено найдавніші пам'ятки шумерської цивілізації. Спалено сотні тисяч дорожніх рукописів. Вивезено кілька тисяч шедеврів. Нарешті хтось спохопився – створено Міжнародний комітет захисту культурних надбань Іраку* [6, с. 282]; *У водоймах навколо Києва купатись не рекомендовано* [6, с. 291].

У романі Ліни Костенко також використовуються безособові речення з предикативними прислівниками, які виражають стан якогось явища, внутрішній, психічний, фізичний стан людини: *Душно. Погано* [6, с. 352]; *Незалежність у сучасному золоті. Круто* [6, с. 171]; *Тоскно. Голова болить, в очах темніє* [6, с. 80]; *Вдома тепло, затишно* [6, с. 279] тощо.

Головне в *неозначено-особових реченнях* – сама дія, яку називають і яка є в центрі уваги. Ці речення «... викликаються потребою у вираженні дії, що її виконує невизначений суб'єкт (особи чи навіть одна особа). Неозначеність виконавця дії продиктована самим характером думки, яку висловлюють» [7, с. 239]. У романі у неозначено-особових реченнях особа, що виконує дію, відома мовцеві, але з певних причин не називається, наприклад: *З кораблів стріляли* [6, с. 133]; *Щось там крутили, прикручували. Одремонтували* [6, с. 69]; *І не бояться смерті. Вірять у переселення душі* [6, с. 165]; *Відкачують метан* [6, с. 170]; *Борються за крісла. Проводять конгреси, брифінги* [6, с. 352]; *Протестують проти об'єднання трьох вузів* [6, с. 355] тощо.

Семантичним центром неозначено-особових речень є конкретизація дії семантичного суб'єкта. Семантичний центр таких речень орієнтований, як правило, на комплексне зображення подій. Наприклад: *Спершу пустили газ у вентиляційні отвори, шпурнули кілька*

гранат, перебили вартових і розстріляли сплячих чеченок. А заодно вже перетруїли й заручників. ... Живих і мертвих кидали в машини і розвозили по лікарнях і моргах [6, с. 243].

Наголошення на результаті дії у романі може бути реалізовано неодноразовим повторенням дії невизначеного суб'єкта: *У Кандагарі обстріляли мечеть. В Ель-Наджефі обстріляли мечеть. В Ель-Фалуджі обстріляли мечеть* [6, с. 298–299].

Односкладні *означено-особові речення* у романі характеризуються перенесенням акценту з діяча на дію, нагнітанням дії (особливо тоді, коли дієслово стоїть у наказовій формі): *Піди до психоаналітика* [6, с. 122]; *Тікай. Важко жити серед нас* [6, с. 126]; *Не гальмує, снікерсує! Пий пепсі, вимагає більшого. Відривайся кльово* [6, с. 146]. Ці конструкції пов'язують з емоційною мовою, насамперед розмовною. У романі Ліни Костенко знаходимо означено-особові речення мінімального поширення, де є, крім головного члена речення, лише додаток: *Журналістам вірю* [6, с. 133]; *То побудуйте ту* [6, с. 117] або обставина: *Вимикають автоматично* [6, с. 110]. Це наближає виклад твору до щоденникових записів.

Оскільки роман «Записки українського самашедшого» написаний у формі щоденникових записів, то для нього характерна значна кількість номінативних речень. Призначення їх тут різне: герой роману нотує у формі називних речень те, що найбільше вразило його, сподіваючись потім за цими штрихами відтворити повнішу картину, відновити думки, почуття, які виникли у нього, відтворити саму атмосферу часу.

Семантично, структурно й стилістично *номінативні (називні) речення* суттєво відрізняються від дієслівних односкладних конструкцій: у номінативних односкладних реченнях йдеться про буття предмета, особи чи явища. За допомогою таких синтаксичних конструкцій відбувається своєрідне семантичне нагромадження назв якихось предметів, явищ тощо. Основною метою таких речень є створення статичних описів; вони мають здатність передавати думку окремими, іноді змістовно не зв'язаними між собою частинами.

Найбільшою групою номінативних речень є *буттєві номінативні*, в яких стверджується існування предмета чи явища в об'єктивній дійсності: *Кафе «Едем», банк «Задля партнерів»* [6, с. 179]; *Опозиція якась дивна, альянс неприродний. Ліві, праві, соціалісти, комуністи* [6, с. 79]. Буттєві номінативні речення передають у творі динаміку вражень, думок, що прискорено з'являються і так само зникають, як і реалії з поля зору читача: *Механічна колона БТР. Артилерійські самохідні установки. Система зенітного вогню «Ураган». Гаубиці «Гіацинт»* [6, с. 173]; *Переглянув стенд пропозицій. Бармен. Вантажник. Слюсар. Фрезерувальник* [6, с. 146] тощо. Здебільшого такі речення спостерігаємо у мові автора, тобто головного героя твору. За допомогою буттєвих номінативних речень Ліна Костенко описує не лише пейзажі, а й відчуття людини, що допомагають краще зрозуміти самого автора. Серед буттєвих номінативних речень є й такі, які складаються лише з іншомовних лексем: *У нас уже є маркети й супермаркети. Холдинги, лізинги й консалтинги. Рейтинги, брифінги, автобани й хабвеї. Жлоб-шоу, фаст-фуди і сендвич-бари* [6, с. 120]; *Хорори й трилери, серіали і серії, рімейки й ремікси* [6, с. 114]; *Влаштований він там дуже добре. Котедж, «Тайота», басейн у дворі* [6, с. 72]. Використовуючи у романі іншомовні слова, Ліна Костенко зображує життя, яким зникати читач.

За наявності єднального сполучника між номінативними реченнями втрачається деяка динаміка їх функції, уповільнюється темп оповіді, помітнішим стає відтінок переліку відповідних понять: *А їх там уже багато. І Стус. І Світличний. І Миколайчук. І Чорновіл* [6, с. 351]; *Кров'ю забризкана зоря нашої Незалежності. І Альгерат, і Крокус, і Дят-Постеріор* [6, с. 301]; *Стоїть кам'яний Скворода*

в помаранчевому шарфі. І кам'яний Грушевський. І Шевченко. І Леся Українка [6, с. 394]. Відсутність сполучників між номінативними реченнями надає мові, експресії, сприяє створенню динамічних картин: *Температура, кашель, пропасниця. Чума, холера, туберкульоз* [6, с. 147].

Під час створення описів номінативні речення виконують роль своєрідних відправних пунктів, відштовхуючись від яких, уява читача домальовує картину власними барвами: *Мряка, туман, ожеледиця. Настрій на нуль, сезонна депресія* [6, с. 11]; *Туман. Хляпа. Ворона сидить на дереві і страшно регоче* [6, с. 67].

Одним із різновидів номінативних речень, уживаних у романі, є оцінні номінативні речення: *Злагода! Єдність! – товчуть, як у ступі, а де ж та єдність* [6, с. 94]; *А там і День Перемоги. Лафа!* [6, с. 126]; *Хочеться навіть супротиву, хоч легенького. Інстинкт!* [6, с. 150]; *– Це ж так себе дати принизити! Кричить вона мені прямо в обличчя. – Інтелігенція! Ідіоти!* [6, с. 176]. Такі синтаксичні конструкції поширені у мові персонажів. Вони слугують для відтворення ставлення героя до конкретної ситуації.

Особливо тонко і точно колорит розмовності відтворюють *вказівні номінативні речення: От уже й середина лютого. Стрітєння* [6, с. 84].

Серед номінативних речень у романі Ліни Костенко зафіксовано також власне називні речення (назви дат, місяців та свят). Це спричинене тим, що «Записки українського самашедшого» написано у формі щоденникових записів та сучасного літописання. Наприклад: *19 серпня. Преображення Господнє. Яблучний спас* [6, с. 168]; *1 червня. День захисту дітей* [6, с. 149]; *25 грудня. Католицьке Різдво* [6, с. 42]; *22 січня. День соборності* [6, с. 72]; *14 лютого. День святого Валентина* [6, с. 83]; *1 травня* [6, с. 126]; *9 лютого* [6, с. 79] тощо. Ці речення у романі використано як номінативний вступ, який розпочинає одну з внутрішніх композиційних частин тексту.

Роману письменниці властива динаміка руху. Завдяки швидкій зміні явищ чи предметів, які сприймає людина під час руху, ми не можемо зупинити свою увагу на багатьох суттєвих особливостях об'єктивної дійсності і висловити про все це свої міркування, а тому в пам'яті залишаються лише окремі деталі, розрізнені образи, які й відтворено номінативними реченнями. За допомогою номінативних речень у відповідних контекстуальних умовах, добром відповідних структурних одиниць Ліна Костенко створює яскравий образ швидкого, стрімкого руху, наприклад: *Щити, реклама, бутіки, кав'ярні* [6, с. 163]; *Вибух метану, 10-ліття ГКЧП, фестиваль помідорів в Італії, бомба у Сан-Себастьяно, навуки-каракурти* [6, с. 170].

Місткість і лаконічність номінативних речень дає можливість використовувати їх там, де є потреба сфокусуватися на окремих деталях, які авторів здаються найсуттєвішими.

Висновки. Отже, структурно-семантична та функційна характеристика найуживаніших типів односкладних речень у романі «Записки українського самашедшого» підтверджує думку про взаємозалежність типів односкладних структур від щоденникової форми роману. А все разом творить неповторний, пізнаваний ідіостиль прозового твору Ліни Костенко.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у врахуванні порядку слів, адже наголошення на результаті дії досягається також тим,

що головний член односкладного речення стоїть в абсолютній препозиції і разом із залежними словами виконує основну інформативну функцію.

Література:

1. Ващенко В. Стилїстика речення в українській мові: Учебний посібник з стилістичного синтаксису. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпр. ун-ту, 1968. 158 с.
2. Шахматов А. Синтаксис русского языка. 3-е изд. Москва: Эдиториал УРСС, 2001. 624 с.
3. Кадомцева Л. Українська мова. Синтаксис простого речення. Київ: Вища школа, 1985. 127 с.
4. Горяний В. Синтаксис односкладних речень. Київ: Рад. школа, 1984. 128 с.
5. Українська мова: Енциклопедія / Ред. кол. Русанівський В., Тарасенко О., Заблок М. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
6. Костенко Ліна. Записки українського самашедшого. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 416 с.
7. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За заг. ред. акад. І. Білодіда. Київ: «Наукова думка», 1972. 512 с.
8. Пешковский А. Русский синтаксис в научном освещении. Москва: Учпедгиз, 1956. 510 с.
9. Бабайцева В. Односоставные предложения в современном русском языке. Москва: Просвещение, 1968. 159 с.

Ковальчук Н. С., Алексеев В. С. Семантико-синтаксические параметры односоставных предложений в романе Лины Костенко «Записки украинского самашедшого»

Аннотация. В статье раскрыты семантико-синтаксические особенности односоставных предложений в романе Лины Костенко «Записки украинского самашедшого». Основное внимание акцентировано на распространении отдельных типов односоставных предложений, их коммуникативной цели; выявлено доминирующие типы односоставных предложений; определена зависимость использования отдельных типов предложений от коммуникативной цели.

Ключевые слова: односоставное предложение, типы односоставных предложений, коммуникативно-прагматическая цель, идиостиль писателя.

Kovalchuk M., Aleksieiev V. The Semantic-syntactical parameters of monocomponent Sentences in Lina Kostenko's Novel "The Notes of Ukrainian Samashedshyi (Madman)"

Summary. This article deals with the semantic-syntactical features of monocomponent sentences on the material of Lina Kostenko's novel "The Notes of Ukrainian Samashedshyi (Madman)". The main attention is devoted to the usage of certain types of monocomponent sentences and their communicative aim. The authors have studied the dominating types of monocomponent sentences and determined the dependence of the use of certain types of sentences on a communicative aim.

Key words: monocomponent sentence, types of monocomponent sentences, communicative-pragmatic aim, writer's individual style.